

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

КУРБАТОВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 378.4+316.42

**ФЕНОМЕН УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України
Кремень Василь Григорович,
Національна академія педагогічних наук України, президент.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Воробйова Любов Сергіївна,
Національний університет державної податкової служби України,
завідувач кафедри філософії та політології;

доктор філософських наук, професор
Жижко Тетяна Анатоліївна,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції;

доктор філософських наук, доцент
Михайлишин Галина Йосипівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
проректор з науково-педагогічної роботи.

Захист відбудеться 29 вересня 2015 року о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.01 в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, 9-й поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9.

Автореферат розіслано « 28 » серпня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. В. Грищенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Феномен університету є важливим атрибутом європейської цивілізації починаючи з часів пізнього Середньовіччя та, відповідно, отримує право бути предметом прискіпливої філософської рефлексії. Виникнення подібної соціальної інституції, що відповідає як за трансляцію вже існуючих знань, так і за створення знань нових, мало принципове значення в контексті стрімких та, часом, драматичних, цивілізаційних змін. Фактично, в кожному історичну епоху та в кожному культурному контексті можна ідентифікувати спроби власного осмислення та інтерпретації ідеї університету, а також основних форм, змісту, напрямів його діяльності та можливостей щодо їх подальшого реформування і вдосконалення. Як колись Діоген Синопський шукав людину, інтелектуали шукали, шукають, та, мабуть, завжди будуть шукати університет, тим самим розгортаючи сенсові поля його дискурсу у різноманітті відповідних вимірів та конотацій.

Звернення до філософського осмислення феномену університету в наш час стає особливо актуальним тому, що класична модель університету, основи якої розроблені на початку ХІХ сторіччя В. фон Гумбольдтом, зазнає суттєвих трансформацій в умовах стрімких інформаційних, технологічних, світоглядних змін, що знаходять відображення як в рафінованих теоретичних конструкціях, так і на рівні рутинних повсякденних практик економічного, соціального та культурного буття людства. Університет як традиційний центр інтелектуального життя та «найбільш стала європейська інституція з безперервною історією» (Б. Вітрок) примушений боротися за своє право на існування і, слід зазначити, що цей, певною мірою модифікований *status quo* йому вдається зберігати.

На рівні філософської рефлексії особливо цікаво поглянути на університет крізь призму фундаментальних філософських категорій часу та простору. Інноваційний характер сучасної цивілізації, її орієнтація на майбутнє як на найвищу світоглядну цінність примушує університети, особливо в елітному сегменті освіти, переорієнтовуватися на проведення наукових досліджень та стимулює інтенсивний перехід до «науки, яка ще не зовсім знайдена» (В. фон Гумбольдт) замість традиційних викладацьких практик. Формування ж глобального освітнього простору спонукає університети інтегруватися у цей простір, і термін «інтернаціоналізація» фіксує даний механізм виходу за межі національного в університетському житті. Тож глобальні часові та просторові трансформації визначають сучасний стан університетської освіти та вимагають адекватної філософської інтерпретації з подальшими практичними імплементаціями на інституційному рівні.

Слід також наголосити, що в Україні процес трансформації університетської освіти поглиблюється необхідністю подолання негативних аспектів радянської та, вже фактично сформованої, пострадянської спадщини з відповідними «культурними травмами» (П. Штомпка), і цей процес є однією з головних передумов успішної інтеграції в європейський та глобальний освітні простори та повністю відповідає головним стратегічним напрямкам розвитку нашої держави.

Стан наукової розробки проблеми. Осмислення феномену університету починається практично з появи цієї соціальної інституції на інтелектуальній мапі Європи, але на початкових етапах історії ці матеріали мають скоріше практично-побутовий, аніж теоретичний характер та відображають специфічне місце університетського життя в контексті відповідних практик повсякденності. Цінним джерелом подібного матеріалу можуть бути пісні та інші зразки студентського фольклору, зокрема, поезія вагантів – мандрівних людей XI-XIV сторіч. Варто також згадати, що відомий французький філософ і богослов П. Абельяр вважається одним з найбільш ймовірних засновників Паризького університету. Про призначення університету розмірковує і засновник дидактики Я. Коменський, який висуває ідею Collegium Pansophicum, центру навчання та науки, що збирає вчених різних поколінь з усіх країн.

Глибока теоретико-філософська рефлексія університету, його ролі, місця та призначення в системі освіти здійснюється впродовж кінця XVIII-XIX сторіч та представлена у роботах І. Канта, Ф. Шляєрмахера, Й.-Г. Фіхте, Ф.-В. Шелінга, В. фон Гумбольдта, Д.-Г. Ньюмена. Вони фактично стоять у витоків формування ідеї університету у її сучасному розумінні та визначають теоретико-методологічну конфігурацію осмислення цього соціального феномену. Розроблені Вільгельмом фон Гумбольдтом рекомендації щодо створення Берлінського університету формують основи класичної моделі університету, яка зберігає свою актуальність і в XXI сторіччі.

У XX сторіччі феномен університету, його інституційна статичність та онтологічний динамізм, специфіка його місії та місце в когнітивному та інших просторах людського буття неодноразово ставали предметом роздумів провідних філософів, серед яких Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс, Х. Арндт, Ж. Дерріда, Ю. Габермас. Особливу цінність має набутий в критичних та вельми проблематичних історичних умовах ректорський досвід М. Гайдеггера (Фрайбурзький університет, 1933-1934 роки, фашистська Німеччина) та Г.-Г. Гадамера (Лейпцизький університет, 1946-1947 роки, радянська зона окупації). Криза модерного університету та можливі шляхи її подолання розглянуті в працях Б. Вітрока, М. Квека, Б. Рідінгса, Ш. Розблатта. Місія університету в її інструментальному вимірі, як концентрований вираз форм, змісту та напрямів діяльності сучасного вищого

навчального закладу, розглядається у працях Ф. Альтбаха, Д. Салмі, Д. Скотта, і саме цей підхід до її розуміння ми використовуємо у нашому дослідженні. Слід відзначити також плідний внесок у теоретичне тлумачення феномену університету та формування філософського виміру його осмислення, зроблений професійними управлінцями системи вищої освіти (Р. Хатчінінс, К. Керр, Я. Пелікан, В. Андрущенко, С. Калашнікова, С. Квіт, В. Кремень, В. Луговий, В. Огнев'юк, М. Поляков, В. Скотний, Т. Фініков).

Темпоральну експлікацію феномену університету ми розглянули в контексті розробленого Р. Козеллеком вчення про трансцендентальний часовий пласт, який виходить за межі існування поколінь та є базовим для суспільства. При аналізі історичного становлення університету як соціального інституту ми використовуємо досі мало представлений у вітчизняній літературі матеріал, напрацьований зарубіжними істориками освіти. Так, систематичний аналіз історичного становлення європейських університетів у порівняльній перспективі вперше було здійснено у чотирьох томах праці К. Мейнерса, які вийшли друком впродовж 1802-1805 років. Мейнерс намагався створити «прагматичну історію університетів». У 1885 році Фрідріх Г. Сусо Деніфле видає власну історію європейських університетів до 1400 року. У 1888 році Д. Кауфманн друкує книгу, присвячену передісторії німецьких університетів, в якій розрізняє «міські» університети Італії, «ректорські» університети Франції і Німеччини та «державні» університети Іспанії. У 1895 році виходить перше видання книги Х. Рашдалла «Європейські університети в Середні віки». У 1957 році виходить книга Ж. Ле Гоффа «Інтелектуали в Середні віки», а у 1975 році А. Коббан друкує свою класичну працю «Середньовічні університети: їх розвиток та організація». Своєрідним підсумком історичного осмислення феномену університету стала колективна праця «Історія університету в Європі», яка вийшла в чотирьох томах впродовж 1992-2011 років. Трансформації вищої освіти за часів незалежної України проаналізовано в надрукованій у 2009 році монографії Г. Січкаренко.

Впродовж останніх десятиліть проблема місця та ролі університетської освіти у контексті інноваційних викликів сучасної глобальної цивілізації, становлення нової парадигми знання та експансії віртуальних ландшафтів у соціально-культурне буття людства розглядалася у роботах Ш. Айзенштадта, Г. Ашина, В. Баранівського, Д. Белла, У. Бека, Ж. Бодрійара, П. Бурд'є, М. Буравого, Б. Вітрока, Е. Герасимової, В. Зінченка, К. Корсака, М. Култаєвої, А. Геуне, В. Іноземцева, М. Кастельса, В. Кременя, С. Кримського, М. Лукашевича, С. Пролєєва, І. Степаненко, А. Тоффлера, Р. Флоріди, П. Штомпки та інших мислителів. Особлива увага приділяється новим формам університетської діяльності, таким як дослідницький університет (Ф. Альтбах, Р. Аtkінсон, В. Блейнпад, Т. Жижко, Дж. Салмі,

В. Сазик та інші), корпоративний та підприємницький університет (О. Аузан, Е. Бласс, П. Вейнгарт, Х. Гіро, Д. Херн, Г. Константінов, І. Лендел, С. Маасен, М. Радемакерс, В. Савчук та інші), університет світового класу (Ф. Альтбах, А. Йонезава, К. Кінг, Г. Левін, Д. Ніланд, Дж. Салмі та інші).

Поява та стрімке поширення національних і міжнародних університетських рейтингів стала одним із головних каталізаторів змін університетського середовища ХХІ століття. Рейтинги розглядаються як впливовий фактор сучасної освітньої політики, що формує майбутні конфігурації університетського життя, але вимагають постійного вдосконалення та посилення теоретико-методологічного обґрунтування (Ф. Альтбах, М. Ван дер Венде, А. МакКормік, С. Марґінсон, Я. Садлак, Е. Хезелкорн, Г. Федеркейль та інші).

Успішне становлення вітчизняної філософії освіти дозволяє стверджувати наявність українського дискурсу осмислення феномену університету та його минулих і сучасних трансформацій, репрезентованого працями В. Андрущенко, Г. Берегової, М. Бойченка, Л. Воробйової, О. Гомілко, Л. Горбунової, М. Гриценко, Т. Жижко, М. Зубрицької, С. Клепка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лутая, М. Мінакова, Г. Михайлишин, В. Огнев'юка, Л. Панченко, І. Предборської, С. Пролєєва, Н. Радіонової, З. Самчука, Н. Скотної, І. Степаненко, Т. Троїцької, О. Уваркіної, А. Ярошенко та багатьох інших дослідників.

Отже, теоретичне поле вивчення феномену університету і його трансформацій виглядає достатньо розробленим як у вітчизняній, так і в іноземній філософській думці. Але, як помітив ще давньогрецький філософ Анаксімен, збільшення знань розширює кордон зіткнення з невідомим. На цьому кордоні і постає наше дослідження, яке намагається поглянути на сучасні університетські трансформації крізь призму універсальних філософських категорій часу та простору, вводячи в дослідницьку орбіту філософії освіти університетські рейтинги як каталізатор подібних змін. Подібне дослідження проводиться у вітчизняній філософії освіти вперше.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України «Феномен університету в контексті суспільства знань» (номер державної реєстрації 0112U002214). Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту вищої освіти АПН України (протокол № 6/10 від 25 червня 2007 року) та уточнена (протокол № 8/14 від 27 жовтня 2014 року).

Мета дослідження – концептуально осмислити глобальні трансформації університету крізь призму фундаментальних філософських категорій часу та простору.

У зв'язку з цим постає низка основних **завдань**, виконання яких має забезпечити досягнення мети дослідження:

- вивчити причини виникнення та специфіку становлення перших європейських університетів в контексті темпоральних та просторових вимірів реальності;
- проаналізувати історичні трансформації університету як соціальної інституції та розуміння його місії як концентрованого вираження основних форм, методів та напрямків діяльності;
- розробити методологію осмислення університетської місії крізь призму фундаментальних філософських категорій часу та простору;
- визначити специфіку, зміст та історичні форми становлення класичної моделі університету;
- ідентифікувати нові моделі університету, які виникли у процесі глобалізації та інформаційної революції та специфіку їх функціонування в умовах сучасної України;
- розглянути співвідношення класичної та новітніх моделей університету в контексті просторових і часових параметрів осмислення їх освітньої дійсності ;
- проаналізувати процес виникнення та розвитку національних і міжнародних університетських рейтингів у якості інструменту оцінки основних напрямів діяльності вищих навчальних закладів;
- осмислити вплив університетських рейтингів на основні напрями освітньої політики та розуміння місії сучасного університету;
- розглянути університет світового класу як комплексну та інноваційну форму елітного вищого навчального закладу в контексті глобального освітнього простору.

Об'єктом дослідження є університет як соціальний і культурний феномен.

Предметом дослідження виступають часові та просторові характеристики інституційних трансформацій університету в умовах глобалізації.

Методи дослідження. Складність та багатовимірність феномену університету передбачає комплексний характер його дослідження та конструктивну синергію різноманітних методів і методологічних програм. Інтеграція різноманітних підходів і методів здійснювалася на основі взаємодоповнювання соціокультурної та соціально історичної інтерпретації в рамках системного, комплексного та компаративного підходів. Загальнонауковий рівень осмислення університету спирається на традиційні методи, такі як аналіз виникнення, становлення та трансформацій університету в контексті певних культурних, соціальних, політичних, економічних та інших реалій та синтез відповідних характеристик для

адекватного осмислення співвідношення одиничного та загального у формуванні цього феномену. Індуктивний підхід до конкретної реальності кожного університету поєднаний у дослідженні з дедуктивно сформульованою ідеєю університету, що виникає внаслідок узагальнення та теоретичного осмислення відповідних форм і практик університетської діяльності в умовах відповідним чином орієнтованих телеологічних викликів та завдань. Універсальний характер університетського знання та унікальний, сталий характер цієї освітньої інституції в конкретиці історичного становлення діалектично протиставлений різноманітності її конкретних маніфестацій та утилітарним, прагматичним завданням, які відверто артикуються стосовно університетського життя в останні десятиліття.

У роботі ми зосереджені переважно на інституційному вимірі університетської діяльності, тому структурно-функціональний підхід до існування університету як соціальної системи, яка прагне оптимальної рівноваги через взаємодію складових елементів (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон) відіграє важливе значення в якості методологічного підґрунтя дослідження. Особливо продуктивний цей підхід стає при порівнянні внутрішніх та зовнішніх викликів в університетському житті та відповідних трансформацій в історичній ретроспективі та в наш час. Університет як система, що вже *de facto* набула авторитету і стабільності протиставлений тут університету як провідній академічній інституції світового освітнього простору, яка примушена захищати власний *status quo* в умовах глобальної конкуренції та активного поширення нових форм навчальної і дослідницької діяльності. Також ми приймали до уваги ідеї науковців, які приділили увагу динамічному аспекту інституційних форм (П. Бергер, Т. Лукман, П. Штомпка), а також виявили взаємозв'язок соціальних інститутів з особистістю (Дж. Г. Мід, І. Гофман, Е. Гідденс, З. Бауман). У роботі використаний евристичний потенціал соціокультурного підходу, представленого іменами Ф.-Х. Тенбрука, В. Липпа, А. Хаана, Х.-П. Турна, П. Бурдьє, Н. Еліаса та інших.

Специфікою нашого дослідження є розгляд феномену університету крізь призму категорій часу та простору. Мова фактично йде про формування відповідного часового та просторового дискурсів університету, які утворюються шляхом узгодження і гармонізації відповідних значень. Владні відносини, що виникають у межах цих дискурсів визначають інституційну еволюцію університету. Тож методологічні підходи дискурс-аналізу (М. Фуко, М. Йоргенсен, Л. Філіпс, Е. Лаклау, Ш. Муфф) визначають специфіку авторського розгляду відповідної проблеми. Також ми використовуємо теоретичний інструментарій історичної семантології Райнгарта Козеллека, зокрема такі поняття, як «простір досвіду», «горизонт очікувань», «часові пласти».

Робота з працями провідних філософів, що розглядали проблему університету та теоретиками ідеї університету (В. фон Гумбольдт, Г. Ньюмен, М. Гайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс, Г.-Г. Гадамер, Я. Пелікан та інші), вимагала від нас відповідної герменевтичної культури розуміння цих робіт у їх співвідношенні з історичними, політичними, ідеологічними, соціальними і культурними умовами під час написання з одного боку, та унікальним філософським баченням, властивим кожному з авторів – з іншого. Тож герменевтику у її сучасному розумінні (В. Дільтей, Г.-Г. Гадамер, П. Рікер) можна вважати методологічною основою даного дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у концептуальному осмисленні місії університету як культурного феномену і соціальної інституції в динаміці його трансформацій крізь призму фундаментальних філософських категорій часу і простору, яке дозволило виявити і прослідкувати взаємні переходи просторових і часових характеристик місії університету, її універсальних і контекстуальних, глобальних і локальних, часових і позачасових вимірів. Наукова новизна результатів дослідження конкретизується у таких положеннях.

Уперше:

- розроблено та застосовано інтегративний авторський теоретико-методологічний підхід до аналізу університетської місії на внутрішньо поєднаних та транскордонних перехрестях – темпоральному (навчання та дослідження) та просторовому (націоналізація та інтернаціоналізація); експліковано, що подібний підхід надає новий евристичний інструментарій для осмислення глобальних комплексних трансформацій сучасного університету із врахуванням багатовимірних викликів і можливих відповідей на них;

- запропоновано нове розуміння просторово-часової специфіки виникнення перших європейських університетів у просторі середньовічної міської культури та їх подальшої інституційної еволюції із врахуванням взаємозв'язку і взаємообумовленості історичного контексту та складності темпоральної природи, яка синхронізує різні часові пласти;

- розкрито концептуальне значення виникнення і розв'язання просторово-часових парадоксів у розумінні місії університету на різних історичних етапах функціонування цієї освітньої інституції, що визначали її конкретно-історичну специфіку і майбутню долю;

- обґрунтовано специфічну просторово-часову роль університетських рейтингів: вони постають не тільки мірою оцінки університетської діяльності в глобальному освітньому просторі, а й фактором його майбутнього конструювання і трансформацій, зокрема спричиняють формування темпоральної та просторової асиметрії розуміння місії сучасного університету і основних напрямів його подальшого розвитку внаслідок того,

що їх основні індикатори оцінюють переважно дослідницьку діяльність та ступень інтернаціоналізації закладу вищої освіти, в той час як навчання та націоналізація виявляються недостатньо представленими серед домінуючих критеріїв та індикаторів;

– систематизовано, на підставі застосування авторської теоретико-методологічної програми, основні підходи до розуміння університету світового класу та типові проблеми, що виникають при його розбудові, які висвітлено в сучасній англійській літературі, що дозволило: 1) аргументувати евристичність просторово-часового підходу до розгляду університету світового класу як комплексного феномена, обумовленого темпорально і просторово процесами, що взаємно підсилюють один одного у режимі викликів-відповідей – стрімким інформаційно-технологічним розвитком сучасної цивілізації та відповідною трансформацією існуючих соціальних та культурних інституцій; 2) довести необхідність створення та визначити передумови розбудови університету світового класу в Україні.

Уточнено:

– розуміння співвідношення класичної моделі університету та нових моделей університетської діяльності, що поширюються починаючи з другої половини XIX сторіччя (дослідницький університет, корпоративний університет, підприємницький університет) з акцентом на характер взаємодії даних моделей в освітньому полі сучасної України;

– характер трансформації університету як центру рекрутування та формування еліти в умовах глобалізації та набуття університетською освітою масового характеру з сутнісною диверсифікацією її соціального статусу в рамках формування елітарної та масової університетської освіти з відповідними формами та завданнями освітньої діяльності в контексті пошуку оптимального співвідношення між традиційними та інноваційними, локальними та глобальними параметрами.

Набули подальшого розвитку:

– положення про університетські рейтинги як впливовий елемент сучасної освітньої політики та могутній каталізатор змін в університетському середовищі та можливість їх інтерпретації як інноваційної технології впливу на традиційні соціальні інституції та значення взаємодії національного та глобального при формуванні їх індикаторів;

– дослідження університетської місії як концентрованого виразу основних напрямів, змісту та форм університетської діяльності, що надає можливості для її теоретичної легітимації в якості важливої категорії, яка артикулює саме філософські виміри існування університету та охопити цей соціальний та культурний феномен в його унікальній цілісності, що визначає сталість цієї соціальної інституції.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що воно дає цілісне розуміння процесу історичного становлення та сучасного стану університету як соціальної інституції крізь призму універсальних філософських категорій простору та часу. Темпоральний дискурс розгортає у історичній динаміці співвідношення між навчанням та дослідженням як сутнісними складовими місії університету в її класичному розумінні, а просторовий дискурс дозволяє осмислити взаємодію національного та інтернаціонального (глобального) виміру університетської діяльності як в драматичних колізіях минулого, так і в актуальних викликах сучасності.

Результати дисертаційного дослідження поглиблюють наше бачення сучасного університету та оптимальних шляхів його реформування як в контексті універсальних, так і конкретних українських реалій. Розгляд університету світового класу як оптимальної моделі вищого навчального закладу та університетських рейтингів як механізму оцінки якості університетської освіти та ефективного інструменту освітньої політики в сучасних умовах дозволяє оптимально осмислити співвідношення темпоральних та просторових компонентів університетської місії, а отже стати теоретичним підґрунтям відповідних прикладних розробок та законодавчої діяльності в галузі регулювання вищої освіти.

Положення дисертації можуть бути використані при підготовці навчальних програм, методичних матеріалів та занять із навчальних курсів: «Філософія освіти», «Соціологія освіти», «Теорія та історія світової та вітчизняної культури», «Історія педагогіки».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійної дослідницької роботи автора. Автореферат й опубліковані наукові статті, в яких викладені основні положення дисертаційного дослідження, виконані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, а також під час виступів на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних та науково-теоретичних конференцій, а саме: IV Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (м. Київ, 2009 р.); II Міжнародна конференція «Освіта та нові технології навчання», Міжнародна академія технології, освіти та розвитку (м. Барселона, Іспанія, 2010 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (м. Київ, 2010 р.); Міжнародна науково-теоретична конференція «Концепт реальності у філософії, літературі й науці» (м. Суми,

2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва» (м. Маріуполь, 2011 р.); VI Міжнародна конференція «Академічні рейтинги та розвиток вищої освіти: уроки для Азії та інших регіонів» (м. Тайбей, Тайвань, 2012 р.); II Всесвітній форум Міжнародної соціологічної асоціації «Соціальна справедливість та демократизація» (м. Буенос-Айрес, Аргентина, 2012 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Наукова еліта у розвитку держав», (м. Київ, 2012 р.); XXIV Міжнародна конференція «Гуманізм. Людина. Пам'ять» (м. Дрогобич, 2012 р.); IV Міжнародна конференція «Освіта, дослідження, інновації», Міжнародна академія технології, освіти та розвитку (м. Мадрид, Іспанія, 2012 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Філософія як культурна політика сучасності», Національний університет «Острозька академія» та Інститут вищої освіти НАПН України (м. Острог, 2013 р.); Міжнародна конференція «Вища освіта в соціалістичній Східній та Центральній Європі: економічне планування, галузі досліджень та формування людського капіталу» (м. Бухарест, Румунія, 2013 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (м. Київ, 2013 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика» (м. Київ, 2014 р.); XVIII Всесвітній конгрес Міжнародної соціологічної асоціації «Нерівність в світі та виклики для глобальної соціології» (м. Йокогама, Японія, 2014 р.); V Міжнародна наукова конференція «Нові виміри духовності на початку XXI століття» (м. Суми, 2014 р.); Міжнародна конференція «Університети і лідерство» в рамках проекту TEMPUS ELITE (м. Київ, 2014 р.).

Публікації. Основні результати досліджень опубліковані в 38 публікаціях, з них: 1 – одноосібна монографія «Феномен університету в контексті часових та просторових викликів», 19 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях, 6 статей в закордонних наукових виданнях, 8 статей в інших наукових збірниках, 4 тези у збірниках матеріалів конференцій.

Кандидатська дисертація на тему «Історичний час як детермінанта творчого процесу» була захищена у 2002 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертаційного дослідження обумовлена логікою дослідження, яка, у свою чергу, визначена метою і завданнями. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, кожен з яких має підрозділи, висновків, списку використаних джерел (695 позицій, з них 474 іноземною мовою). Загальний обсяг роботи – 426 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано стан наукової розробки проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну результатів дисертаційного дослідження та їх практичне значення, вказано особистий внесок здобувача, наведено дані про апробацію, публікації, структуру та обсяг роботи.

Перший розділ «Історична спадкоємність форм університетської діяльності в умовах цивілізаційних змін» присвячений розгляду історичного становлення університету як соціальної інституції та культурного феномену в контексті темпоральних та просторових викликів європейської цивілізації. Зокрема, визначені теоретико-методологічні передумови для наукового осмислення університету та екстраполяції його теоретично розробленої ідеї на процес формування вищих навчальних закладів в Європі та інших частинах світу.

У підрозділі 1.1 «*Передумови виникнення та специфіка діяльності перших європейських університетів: премодерні констеляції*», спираючись на сучасні, переважно англомовні дослідження, створено синтетичну панораму процесу виникнення перших європейських університетів та розглянута їх інституціональна та організаційна специфіка. Ідентифіковані специфічні та універсальні риси цієї інституції, які пояснюють унікальне співвідношення динамізму і сталості існування, та стають запорукою її стабільного розташування в центрі соціального та культурного життя європейського континенту, сприяючи успішному подоланню численних криз.

У темпоральному відношенні університет виникає як механізм трансляції з минулого в теперішній час знань, які мають теоретичне та практичне значення. Але, на відміну від панівної соціальної інституції епохи Середньовіччя, церкви, він транслює ці знання заради майбутнього. Знання в університеті отримують інструментальний, прагматичний вимір, безпосередньо пов'язаний зі зміною темпоральної орієнтації європейської цивілізації. Університет є, одночасно, атрибутом та результатом цієї зміни. Він асимілює та акумулює інтелектуальні техніки, напрацьовані в рамках схоластики, та екстраполює їх за межі сталого догматичного контексту християнської догми, жорстко зануреної в контекст відповідної доктрини. А інтелектуал епохи пізнього Середньовіччя імпліцитно несе темпоральну орієнтацію на майбутнє як універсальний творчий імпульс, який, згодом, закладе підґрунтя для вражаючих темпів техніко-технологічного розвитку. Тож в якості соціальної інституції університет чи не в найчистішому вигляді втілює цей темпоральний виклик епосі Середньовіччя та віддзеркалює основні інтенції Нового часу, з усіма його численними перевагами та вражаючими недоліками.

У просторовому відношенні університет – це атрибут та результат підйому міст, розширення практик міського життя. Він опосередковано свідчить про відхід в тінь та початок поступового занепаду аграрної цивілізації з її прив'язкою до консервативних, рутинних технологій, з її циклічним сприйняттям часу, з її культом минулого та святістю традиції. Міста закономірно віднаходять університет як інтелектуальний центр цієї нової спільноти, як місце, де концентрується, формується та звідки поширюється знання, як мозковий центр, на який замкнена нервова система нової соціальності, що лише народжується. Будівля університету, храму науки, постає поруч з будівлею церкви, храмом Божим, щоб, у відповідності з відомою тезою О. Шпеглера, визначати своїми архітектурними формами конфігурацію свідомості прийдешніх поколінь.

У підрозділі 1.2 «Трансформація університетської діяльності в умовах формування національних держав» розглянуто своєрідний просторовий виклик, з яким університети зіткнулися у XIV – XVI сторіччі. Цей виклик обумовлений відвертим сепаратизмом як з боку держав, які досить швидко перетворюються на держави національні, так і з боку теологічної академічної громади, незгода якої з тодішньою політикою католицької церкви призвела до Реформації. Університет, що виникає як інституція глобальної християнської ойкумени, за цих умов перетворюється на інституцію національну або ж вузько конфесійну. Відбувається своєрідна «приватизація» університету, його підпорядкування та інтеграція в структури національної держави.

У роботі детально проаналізовано роль та місце університетів у реформаційному русі, зокрема, можливості тлумачення виступу М. Лютера 31 жовтня 1517 року як органічне продовження практики університетських диспутів, роль університетських професорів у поширенні ідей Реформації, розуміння свободи в контексті академічного та релігійного життя. Доведено, що саме університет та його представники суттєво вплинули на деструкцію середньовічного устрою та стали провідними центрами реформаційного руху, тим самим сприяючи подальшому становленню національних держав. Але, в той же час, «націоналізація» університетського життя призвела до кризи системи університетської освіти та занепаду значної кількості університетів в XVII- XVIII сторіччях, а епоха Просвітництва та її грандіозні ідеї фактично розгортались осторонь університетського життя. Більш того, Велика Французька революція (1789-1799 р.р.), яка не лише успішно повалила монархію, а й скасувала університети, та наполеонівські війни на межі XVIII та XIX сторіч, що охопили значну територію європейського континенту, сприяли подальшому інституційному занепаду вищої освіти та необхідності її радикального перезавантаження.

Але XIX сторіччя стало і сторіччям відродження університетів вже як національних інституцій з відповідною секуляризацією, бюрократизацією та спеціалізацією їх діяльності. В рамках цієї тенденції тлумачиться і заснування 16 серпня 1809 року Берлінського університету у Пруссії, теоретичні підвалини якого заклав В. фон Гумбольдт та представники німецької класичної філософії. Також зазначено, що специфіка державотворення в США дозволяє ідентифікувати місію демократизації як специфічний варіант місії націоналізації. Доведено, що подальшою модифікацією місії демократизації можна вважати місію громадянського служіння, яку часто називають третьою місією університету.

У підрозділі 1.3 «Розроблення ідеальної моделі та розгортання теоретичного дискурсу модерного університету» показано, що практично з моменту виникнення університет стає предметом критичної рефлексії. Простежено виникнення і розв'язання просторово-часових парадоксів у розумінні місії університету. Стверджується, що проголосивши єдність навчання та дослідження в якості сутнісних складових університетської місії, Гумбольдт знайшов практичне рішення темпорального парадоксу. Йому вдалося не лише механічно об'єднати, а й гармонізувати ці, у часовому сенсі протилежні, складові академічного життя. Постулюючи принципове значення дослідження, «науки, яка ще не зовсім знайдена» в університетському житті, Гумбольдт фактично передбачив основну тенденцію, що визначає розвиток вищої освіти починаючи з другої половини XX сторіччя. Крім того, свідомо розбудовуючи університет як національну інституцію, Гумбольдт фактично інтегрує її в структуру державних органів, закріплюючи просторово в межах певної території та формуючи національний топос університету.

На відміну від Гумбольдта, інший класик університетської теорії XIX сторіччя Г. Ньюмен вважає, що університет як інституція повинен бути зосередженим на навчанні студентів, що дозволяє говорити про темпоральну асиметрію його теоретичних конструктів. У той же час, у просторовому відношенні Ньюмен розглядає університет, як втілення гармонійної єдності національних та глобальних вимірів академічного життя, пропонуючи тим самим оптимальне вирішення просторового парадоксу у розумінні університетської місії.

Доведено, що осмислення феномену університету в роботах провідних філософів XX сторіччя відбувається в рамках окреслених темпорального та просторового дискурсів, але має певні акценти, як то значення «навчання культури чи системи тих уявлень, знання яких від нас вимагає час» (Х. Ортега-і-Гассет); виключна роль університету в формуванні національної еліти та розбудові національної держави (М. Гайдеггер); значення філософії, яка в загальній системі університетської освіти «стає закваскою науки й

спроможна карбувати людину науки» (К. Ясперс); необхідність віднаходження власного простору свободи всупереч бюрократичним системам викладання і навчання (Г.-Г. Гадамер); зобов'язання «інституційно втілювати і водночас мотиваційно закріплювати певну форму життя, яку інтерсуб'єктивно поділяли б його члени» (Ю. Габермас).

Підрозділ 1.4 «Університетська освіта як інструмент рекрутування та механізм формування еліти» висвітлює роль університету в процесах відбору та становлення еліти. Розкрито просторово-часовий вплив типу університетської освіти на типологічні характеристики еліти. Зокрема у темпоральному відношенні університет може створювати можливості для формування консервативної еліти, яка орієнтована на підтримання традицій минулого та виступає за відтворення вже існуючих форм, підходів, відносин в соціальному житті, та інноваційної еліти, яка орієнтована на прогресивні реформи та фундаментальні суспільні трансформації.

У просторовому відношенні, відповідно, можна вести мову про можливості системи університетської освіти для формування національно орієнтованої та глобально орієнтованої еліти. Подібне просторово-часове осмислення феномену еліти крізь призму університетської освіти створює можливості для адекватного визначення актуальних викликів та завдань в контексті трансформаційного потенціалу сучасності. Зокрема, підкреслюється фундаментальне значення принципу *меритократії* (М. Янг) для формування еліти на рівні університетських практик, адже саме цей принцип сприяє гармонізації взаємодії минулого та майбутнього, а також національного та глобального на рівні як ціннісних орієнтацій, так і глобальних світоглядних підходів.

Другий розділ «Темпоральна метаморфоза університетської діяльності в умовах сьогодення» має на меті експлікацію часового дискурсу сучасного університету, стан якого обумовлений як універсальними темпоральними параметрами сучасної доби, так і інституційною специфікою часового виміру університетської діяльності, внутрішнім конфліктом освіти та інновацій (К. Пігров), темпоральною асиметрією розуміння університетської місії.

У підрозділі 2.1 «Історична трансформація та специфіка природи знання в сучасну історичну епоху» зроблено спробу осмислити трансформацію розуміння природи знання на протязі історичного розвитку європейської цивілізації, відштовхуючись від запропонованої американським соціологом Д. Беллом трьохступеневої системи еволюції суспільства (аграрне-індустріальне-постіндустріальне). Приймаючи його тезу про значення домінуючої (матричної) технології виробництва для ідентифікації якісного стану суспільства, визначено, яке розуміння природи знання найбільш адекватно відповідає кожному з означених етапів.

Впродовж аграрного етапу розвитку суспільства людство перебуває біля витоків творення культурної реальності. Набутий досвід вводиться в орбіту світорозуміння та світогляду в формі переважно міфологічних схем, адже саме міф є першою культурною відповіддю людини на питання про сенс буття. За цих умов знання виступає *кодом доступу до процесу творіння*, який надає унікальні можливості бути присутнім при цій космогонічній містерії. Знання стають запорукою формування *participation mystique*, містичної співучасті в цьому процесі. Звідси – їх езотеричний характер та контекст таїни, що супроводжує процес прилучення до них. Домінуючою формою подібного знання виступають міфи, які органічно трансформуються у релігійні вчення. Подібний статус знання міг зберігатися лише за умов дуже сталої і чітко стратифікованої соціальної системи, яка відверто тяжіє до моделі закритого суспільства з властивим останній низьким рівнем соціальної мобільності.

Індустріальне суспільство характеризується тим, що відірвавшись від природи та закріпившись у здобутій культурній та соціальній реальності, людина починає сповнювати останню новоствореним, штучним змістом. На цьому етапі домінуючою формою знання стає наука. Наука долає езотеричний характер міфологічного знання, поступово відкриваючи його всім здатним творити штучну реальність та втрачає властивий попередній епосі завершений, самодостатній характер, стаючи інструментом самоствердження людини в природі і суспільстві. Отже, людина стає рівноправним творцем світу, у якому значною мірою розгортається її власне буття, репрезентантом головних творчих інтенцій культурного всесвіту. В цьому «штучному» світі людина стверджується в якості унікального та самодостатнього творця. І знання на етапі індустріального суспільства є не лише кодом доступу до творіння, як на попередньому етапі історичного розвитку, а повноцінною *здатністю творити*. Ейфорія від руйнації попередньої світобудови та дещо наївне захоплення ідеями прогресу та науково-технічного розвитку – це чи не найголовніші акорди гносеологічної симфонії індустріальної доби.

На етапі постіндустріального розвитку суспільства роль знання набуває фундаментального функціонального значення. Саме на цьому етапі знання надають можливість *творити творіння*. Вони, по суті, перетворюються на принципово незавершені технології формування майбутнього, фактично замикаючи на собі як економічну, так і соціальну систему постіндустріального суспільства. Якщо припустити, що формування другої, соціальної природи людини з відповідним типом знань завершується на індустріальному етапі розвитку суспільства, структурними одиницями якого виступають національні держави, то зараз відбувається активне творення третьої, віртуальної та технологічно орієнтованої природи людини

принципово націленої на майбутнє вже в масштабах глобальної планетарної ойкумени. Внаслідок цього процесу відбуваються грандіозні трансформації, зокрема, формується радикальне відчуження знання від природи природного – в цьому зв'язку варто згадати вчення французького філософа та соціолога Ж. Бодріяра про симулякри, зокрема, симулякри другого та третього рівня («виробництво» та «симуляція» відповідно).

Підрозділ 2.2 «Проблема співвідношення навчального та дослідницького компоненту університетської місії» присвячено розгляду взаємодії двох фундаментальних складових компонентів місії класичної моделі університету. Співвідношення місії навчання, як трансляції знань з минулого в теперішній час, та місії дослідження, як трансляції знання з майбутнього в теперішній час, пропонується розглядати в якості темпорального перехрестя місії університету XXI сторіччя. Драматизм цього перехрестя в сучасних умовах визначається філософським осмисленням цінності минулого та проблемою його інфляції в контексті інноваційної парадигми, покладеної в основу моделі університету світового класу. В умовах традиційного, аграрного суспільства саме минуле формує фундамент соціального та культурного укладу, одвічне повернення до якого (переважно у формі різноманітних ритуалів та міфів, які їх пояснюють) сповнює сенсами людське життя. Символічний контекст такого часу носить статичний характер, а сучасність, відповідно, сприяє своєрідній фетишизації цінності минулого, а отже – онтологічній деградації актуального буття.

В умовах індустріального та постіндустріального суспільства цінність майбутнього стає темпоральною домінантою, і університет, не дивлячись на власну сталість як соціальної інституції, починає «переорієнтовуватися» на майбутнє. Але повністю відмовитися від минулого та навчання як механізму його ретрансляції в рамках університетської традиції неможливо, більш того, вкрай небезпечно. Тому, на нашу думку, варто вести мову про певну переоцінку співвідношення минулого та майбутнього в формі навчання та дослідження в моделі сучасного університету та основних напрямках його діяльності. В сучасних умовах абсурдно вести мову про університет як виключно навчальну інституцію, але редукція цього поважного та унікально довговічного соціального інституту лише до дослідницької функції теж навряд чи відповідає логіці історичного розвитку. Тож фундаментальне філософське завдання, яке можна артикулювати тут, полягає в пошуку «золотої середини», релевантної реаліям нашого часу та специфіці нашої цивілізації.

У підрозділі 2.3 «Інновації та їх вплив на академічне життя» розглядається специфіка комплексних трансформацій університетського життя в контексті глобальних інноваційних викликів сучасної цивілізації. Інноваційний вимір фіксує сутнісну ознаку сучасної цивілізації, її орієнтацію

на відкриття та створення все нових і нових знань, приладів, технологій. Аналізуючи інновації, ми відкриваємо один з основних механізмів вражаючих темпів науково-технічного прогресу в другій половині ХХ та на початку ХХІ століття та відповідної зміни життя людини як на рівні повсякденних поведінкових практик, так і на рівні фундаментальних світоглядних парадигм. Дещо спрощено та узагальнено можна сказати, що інновація в сучасному світі є тотальною відкритістю новому – в технічному, технологічному, психологічному, соціальному та інших сенсах, а екзистенціальний імператив інноваційної людини – орієнтація на майбутнє як фундаментальну світоглядну цінність.

Ми поділяємо думку Г. Сілвера, що зараз система освіти переживає третій етап запровадження освітніх інновацій, який починається в 90-х роках ХХ сторіччя. Сутність його в тому, що ініціатива проведення освітніх інновацій походить тепер переважно від урядових інстанцій або ж спеціалізованих фондів, які визначають пріоритетні напрями інноваційної діяльності. На цьому етапі відбувається подолання опору студентів та викладачів, націлених на традиційні форми навчання, ревізія лекційно-семінарської системи та заміна її кредитно-модульною, зміна політики в галузі наукових досліджень та інші нововведення. Головним завданням освітньої політики в цей час стає заохочення активного запровадження інновацій та створення спеціальних структур для їх оцінювання та поширення.

Встановлено, що у цей час формується нова система заохочення для викладачів орієнтована на підтримку оригінальних наукових досліджень, з особливим акцентом на публікацію їх результатів та залучення зовнішніх (донорських) коштів. Внаслідок фінансового тиску отримують особливе поширення так звані екзаменаційно-орієнтовані методи викладання та навчання. Студентська аудиторія стає значно більш різноманітною, зростає варіативність очікувань від результатів навчання, з'являються нові або ж суттєво змінюються існуючі форми модульно-семестрових курсів, стилі викладання та навчання, системи оцінювання здобутих знань, вимоги роботодавців до майбутніх спеціалістів.

Доведено, що в умовах революційних трансформацій в галузі комунікації одним з провідних напрямів запровадження освітніх інновацій в університетське середовище стала дистанційна освіта. У контексті розвитку дистанційної освіти як інноваційної освітньої технології особливий інтерес викликає проблема співвідношення запровадження технічних новацій з метою оптимізації процесу навчання з одного боку, та зміни ментальності людей внаслідок стрімких темпів техніко-технологічного розвитку та врахування цих змін в процесі навчання – з іншого. Встановлено, що розвиток дистанційної освіти в Україні відстає від провідних країн Західної

Європи та США та наголошено необхідність посилення підтримки роботи в цьому напрямі з метою зміцнення інноваційного виміру вітчизняної системи університетської освіти.

У підрозділі 2.4 «Дослідницький університет як втілення інноваційної парадигми в системі вищої освіти» проаналізовано процес виникнення, становлення та сучасний стан цієї нової моделі університетської діяльності. Дослідницький університет ми розглядаємо як інституційну відповідь системи вищої освіти на інноваційні виклики сучасної цивілізації. Тому є цілком закономірним, що на темпоральному перехресті університет як інституція, визначально орієнтована на навчання, тобто трансляцію знань з минулого в сучасність, перетворюється на дослідницьку інституцію, тобто інституцію, зосереджену на виробництві нових знань, або ж трансляції знань з майбутнього в сучасність.

Прослідковано історичну генезу моделі дослідницького університету. Її витоки сягають запропонованої В. фон Гумбольдтом на початку XIX сторіччя моделі Берлінського університету. Гумбольдт вважав дослідження необхідною складовою університетської місії. Таким чином, на теоретичному рівні до розуміння університетської місії в контексті певного суспільства вперше було інтегровано такий компонент, як дослідження, що відображало загальну тенденцію європейської цивілізації до подолання традиційної прив'язки до минулого та орієнтацію на майбутнє через наукове опанування та підкорення оточуючого матеріального світу.

Інституційне становлення дослідницьких університетів як елітного сегменту університетської освіти інтенсивно починається у США в середині XX сторіччя, а першу робочу модель ідентифікації дослідницького сегменту в системі державних університетів США було створено в ході реалізації так званого Каліфорнійського майстер-плану для вищої освіти, розробленого під керівництвом К. Керра. В сучасних країнах дослідницькі університети складають невеликий відсоток серед системи вищих навчальних закладів. Так, за даними Ф. Альтбаха та Д. Салмі, в США серед близько 4800 вищих освітніх закладів нараховується лише близько 150 дослідницьких університетів, адекватних світовому рівню, Індія має лише 10 дослідницьких університетів з 18000 вищих освітніх закладів, а Китай – близько 100 із 5000.

Обґрунтовано, що наявність дослідницького університету в системі вищої освіти в сучасних умовах є необхідним та принциповим. Це – своєрідний локомотив не лише економічного, а й соціального, культурного, інноваційного розвитку країни. На жаль, здійснені впродовж останніх років спроби створити умови для інтенсивного розвитку дослідницького сегменту системи української університетської освіти не стали пріоритетом державної політики в цій галузі та потребують значно більшої організаційної та

фінансової підтримки, підтверджуючи тезу, що «модель дослідницького університету в Україні практично не опрацьована» (Т. Жижко).

У третьому розділі «Просторова метаморфоза університетської діяльності» розглянуто проблему співвідношення національних та інтернаціональних вимірів у бутті сучасного університету. Відповідна експлікація просторових параметрів у процесі історичного становлення та сучасного стану університету дозволяє ідентифікувати взаємодію локального та глобального в динаміці соціальних змін на інституціональному рівні та констатувати факт певної просторової асиметрії у розумінні місії сучасного університету.

У підрозділі 3.1 «Університет як національна інституція» розкрито драматичну взаємодію національного та інтернаціонального вимірів університетського буття, адже виникаючи як інтернаціональна інституція, з появою національних держав університет все більше підпадає під їх вплив. Таким чином, місія націоналізації доповнює традиційну навчальну місію перших університетів. Активний процес становлення та розвитку національних держав у XVI – XIX сторіччях став причиною створення багатьох сучасних університетів.

З'ясовано, що університет в умовах становлення національної держави стає, з одного боку, центром акумуляції та вивчення національної культурної спадщини, а з іншого – центром формування специфічних світоглядних та ідеологічних конструктів певного, національно обґрунтованого, типу. Стверджується, що саме університет на етапі раннього модерну є «кузнею» ідентичності, яка визначає специфіку того чи іншого національного проекту та конструює відповідну версію бачення історії. Крім того, університет стає місцем підготовки кваліфікованих управлінських кадрів, *alma mater* національної бюрократії.

У роботі доводиться, що, не дивлячись на відповідну метаморфозу та формальну зміну просторового вектору на національний, університет імпліцитно несе в собі інтернаціональний імпульс, таким чином, потенційно формуючи та легітимуючи світові стандарти академічного життя, переводячи їх в «діяння загальнолюдського значення» (С. Кримський). Тож мова йде про академічне освоєння певних національних локусів, яке закладає підвалини майбутнього глобального освітнього простору. Простір національного у університетському житті, таким чином, є необхідним етапом подальшої еволюції цього соціального інституту. В наш час дослідницький інтерес викликає і зворотній зв'язок у системі інтернаціональне-національне та процес імплементації глобальних академічних підходів, технологій та цінностей у національний освітній контекст.

У підрозділі 3.2 «Глобалізація та дискурс інтернаціоналізації сучасного університету» розглянуто процес повернення до інтернаціоналізації як

сутнісної складової університетської місії, яке відбувається в університетському житті починаючи з другої половини ХХ сторіччя. Визначаючи процес інтернаціоналізації як «включення міжнародного, міжкультурного та глобального компонентів до мети, функцій і процесу набуття вищої освіти» (Дж. Найт) ми розглядаємо його як відповідь системи вищої освіти на виклики глобалізації. Фактично, мова йде про аналіз та філософське осмислення процесу формування глобального освітнього простору. Розкрито ключові фактори створення цього простору, до яких ми, слід за Ф. Альтбахом, віднесли виникнення глобальної системи знань, використання англійської мови, експансію інформаційних технологій. Багатомірність процесу інтернаціоналізації у сучасному університетському житті та можливості для її різноманітного та, часом, суперечливого тлумачення, призводять до становлення певних моделей пояснення цього феномену. В контексті цих моделей формуються ідеологічні схеми як «уявне відношення до реальних умов існування» (Л. Альтюссер). Розглянута класифікація цих ідеологій згідно Й. Стіра, а саме: ідеалізм, інструменталізм та едукціоналізм з відповідними метою, фокусом, цілями та стратегіями. В роботі доводиться, що подібна інтерпретаційна гетерогенність відображає просторову реальність сучасного академічного світу.

Стверджується, що процес інтернаціоналізації містить суттєвий виклик системам національної вищої освіти та університетам як їх головним структурним елементам. Академічні ієрархії, які склалися і десятиліттями визначали університетське життя країни, стискаються з новими формами конкуренції, але вже в глобальному освітньому полі. Це – важкий і тривалий процес, рефлексії якого присвячені численні праці, зокрема, відома книга Б. Рідінгса «Університет в руїнах». Доводиться, що найгірше управлінське рішення в даній ситуації – ігнорування глобальних освітніх процесів. Своєрідна академічна інтроверсія, свідоме «відключення» власної освітньої установи від глобальних освітніх тенденцій та процесів веде до ізоляції, яка виштовхує на периферію цивілізаційного розвитку не лише освітню систему, а й суспільство в цілому.

У процесі дослідження встановлено, що важливою проблемою, яка потребує концептуального рішення є визначення гармонійного співвідношення національних та інтернаціональних вимірів університетської діяльності. Існуюча на даному етапі просторова асиметрія у розумінні університетської місії повинна бути виправленою з метою заохочення більшої різноманітності в університетському житті. Прогнозується, що після нинішнього етапу первісної уніфікації академічного життя на глобальному рівні, логічним буде очікувати диверсифікацію та подальший розвиток національних університетських систем на відповідному універсальному підґрунті.

У підрозділі 3.3 «Нові моделі академічної діяльності в глобальному освітньому просторі: корпоративний та підприємницький університети» доводиться, що формування ефективної взаємодії академічних та підприємницьких інституцій стала передумовою радикальних змін у системі університетської освіти та формування глобального освітнього простору. На світоглядному рівні інститути підприємництва, насамперед структури великого бізнесу, виходять на поле, яке традиційно обслуговувалося освітніми інституціями взагалі та структурами університетської освіти зокрема. Подібна взаємодія розглядається в західній літературі як «друга академічна революція» (Г. Іцкович), що логічно продовжує першу – об'єднання навчання та дослідження.

У якості результату подібної взаємодії ми розглянули дві моделі, які інтерпретували як формалізовані виклики стану *status quo*, репрезентованого класичними університетськими моделями доби модерну. *По-перше*, це модель підприємницького університету, суть якої полягає в імплементації принципів існування бізнесового середовища до академічної сфери. Підприємницький університет кидає виклик традиційній, університетській моделі, озброюючись натомість визначальними принципами функціонування бізнесового середовища. Можна сказати, що підприємницький університет – це університет, який цілеспрямовано намагається «грати на рівних» у бізнесовому середовищі. *По-друге*, це модель корпоративного університету, яка, навпаки, намагається запозичити форми, принципи існування та структури побудови інституцій вищої освіти в бізнесове середовище. Тобто корпоративний університет – це університет, який створюється всередині певного бізнесового середовища задля розвитку та вдосконалення його людського капіталу та посиленню конкурентоздатності відповідних організаційних структур. Він інтегрує у корпоративне бізнесове середовище в якості складових елементів функції, які традиційно виконувала університетська освіта.

Четвертий розділ «Становлення систем оцінки якості університетської діяльності» присвячено розгляду історичного становлення та сучасного стану механізмів оцінки якості та ефективності університетської діяльності, зокрема національних та міжнародних університетських рейтингів, а також незалежних агентств, які оцінюють освітні послуги.

У підрозділі 4.1 «Виникнення національних університетських рейтингів» розглянуті передумови формування систем рейтингової оцінки університетської діяльності. Їх виникнення обумовлене потребою знаходження певної міри оцінки університетської діяльності, яка могла би бути емпірично визначеною, прозорою та такою, що відображає дійсно важливі та суттєві аспекти університетської освіти. В якості важливої передумови становлення національних університетських рейтингів

розглянута перша (1973 рік) та друга (1976 рік) редакції класифікації Карнегі, які надали можливості для адекватного порівнювання досить різноманітних вищих навчальних закладів у контексті системи вищої освіти США. Проаналізовано перший національний рейтинг американських університетів, який з'явився у 1983 році в журналі «US News and World Report» та продовжує щорічно виходити в наш час, трансформацію його індикаторів та оцінку впливу на академічну та освітню політику як в США, так і в інших країнах.

У підрозділі 4.2 «Міжнародні університетські рейтинги та їх специфіка» простежується поява та поширення університетських рейтингів в контексті активного формування глобального освітнього простору. Пропонується поділ міжнародних університетських рейтингів на рейтинги *першої хвилі* (Шанхайський рейтинг (2003), рейтинг Таймс-QS (2004-2009), Лейденський рейтинг (2007), рейтинг SCImago (2009)), для яких характерний акцент на оцінці науково-дослідницької діяльності університетів та їх інтегрованості у глобальний академічний простір, що веде до певної темпоральної та просторової асиметрії у розумінні місії сучасного університету, та рейтинги *другої хвилі* (Таймс-Томсон Рейтерс (2010), U-Multirank (2014)), в яких робиться спробу подолати відповідну асиметрію та гармонійно оцінювати всі ключові складові університетської місії.

Увагу приділено також процесу формування міжнародної співпраці у галузі оцінки університетських рейтингів завдяки діяльності таких інституцій, як створена в 2002 році Міжнародна група експертів у галузі рейтингування (IREG), фахівцями якої були розроблені та затверджені Берлінські принципи складання рейтингів вищих навчальних закладів (2006), які до нашого часу залишаються головним документом, що містить загальноновизнані міжнародні стандарти в цій галузі. Проаналізовано також практики аудиту регіональних, національних та міжнародних університетських рейтингів, які на добровільних засадах проводяться IREG починаючи з 2011 року, і до проведення яких автор безпосередньо залучений в якості експерта.

Проаналізовано основні новації в міжнародних університетських рейтингах впродовж останніх п'яти років (нові напрями рейтингової оцінки, підвищення інтерактивності, створення регіональних міжнародних рейтингів, що враховують відповідну специфіку, тощо), а також реалізацію тенденції до зближення методології міжнародних університетських рейтингів та методології соціальних наук. Рейтинги тлумачаться як могутній каталізатор змін в елітному сегменті університетської освіти та інноваційний інструмент впливу на освітню політику.

У підрозділі 4.3 «Університетські рейтинги в Україні» розглянуто процес становлення та розвитку рейтингової оцінки вищих навчальних закладів у нашій країні, починаючи з рейтингу Софія Київська, який було

започатковано у 2000 році. Ідентифікований значний інтерес вітчизняних ЗМІ до процесу складання рейтингів, що відповідає світовим тенденціям в цій галузі. Зокрема, проаналізовано роботу по розробці університетських рейтингів співробітниками та експертами журналу «Кореспондент», «Фокус», тижневика «Коментарі». Відзначена спроба розробки університетського рейтингу структурами Міністерства освіти та науки України.

Обґрунтовано, що з наукової точки зору, найбільш серйозними проектами в Україні є рейтинг ТОП 200 Україна, який виходить з 2007 року та складається з трьох комплексних індикаторів: 1) якість науково-педагогічного потенціалу (10 індикаторів); 2) якість навчання (4 індикатори) та міжнародне визнання (6 індикаторів) та рейтинг КОМПАС, який виходив в 2008-2013 роках та оцінював діяльність університетів за такими критеріями: 1) задоволеність випускників отриманою освітою та можливістю застосувати її в трудовій діяльності; 2) сприйняття роботодавцями якості освіти в українських університетах; 3) сприйняття якості освіти експертами та 4) співпраця університетів та компаній-роботодавців. Відзначено необхідність подальшої роботи по вдосконаленню теоретико-методологічної бази вітчизняних університетських рейтингів, враховуючи відповідний міжнародний досвід.

У підрозділі 4.4 «Сучасні практики оцінювання якості освіти незалежними інституціями» розглянуто сучасні підходи до оцінювання якості вищої освіти, які існують у Великій Британії, США та Фінляндії. Так, національним органом Великої Британії, що здійснює оцінювання якості університетської освіти, є створена в 1997 році Агенція з забезпечення якості вищої освіти. Нові вимоги до якості вищої освіти, яким повинні відповідати британські університети, були сформульовані у введеному в дію в 2012-2013 роках Британському кодексі якості вищої освіти, якій складається з 19 положень, відповідність яким є необхідною для затвердження освітніх програм.

У США оцінювання якості вищої освіти здійснюється регіональними асоціаціями. Наприклад, Асоціацію шкіл та коледжів Нової Англії NEASC було створено в 1985 році, а її діяльність охоплює 6 штатів на східному узбережжі країни. Місія асоціації полягає в оцінці та покращенні якості освіти через процедуру акредитації. Оцінювання закладів вищої освіти включає в себе три етапи: 1) самоаналіз на рівні освітньої інституції з підготовкою відповідних матеріалів; 2) дослідження якості освіти, яке здійснюється в навчальному закладі групою незалежних експертів та 3) загальна оцінка матеріалів Комісією з вищої освіти Асоціації та прийняття рішення щодо акредитації. Асоціація може надати акредитацію і іноземним закладам освіти, які відповідають певним критеріям.

Доведено, що корисним для України в рамках становлення незалежної системи оцінювання якості вищої освіти може бути досвід Фінляндії. Так, Фінський центр оцінювання освіти розпочав роботу 1 травня 2014 року. Центр було створено на основі кількох інституцій з метою зосередити оцінювання освіти у одному структурному підрозділі. Він уповноважений оцінювати всі рівні освіти – від початкової до вищої. Діяльність центру в галузі оцінювання вищої освіти включає в себе три напрями: 1) аудит, як незалежне та систематичне оцінювання системи якості вищих навчальних закладів; 2) тематичне оцінювання важливих напрямів освітньої діяльності та 3) оцінка програм в галузі інженерних дисциплін.

П'ятий розділ «Університет світового класу як елітна модель вищого навчального закладу XXI сторіччя» присвячено аналізу теоретичних пошуків оптимальних форм та змісту діяльності провідних сучасних університетів. Феномен університету світового класу є однією з найбільш успішних спроб подібної роботи в сучасній англomовній літературі.

У підрозділі 5.1 *«Концептуальні підходи до теоретичного обґрунтування та розбудови університету світового класу»* розкрито складність формування універсальної концепції елітного університету в сучасних умовах. Серед підходів до теоретичного обґрунтування феномену університету світового класу як найбільш оптимальний виокремлено той, що запропонував у 2009 році Д. Салмі. Згідно з ним, університет світового класу виникає там, де перетинаються можливості для максимального залучення талановитих викладачів та студентів, значний фінансовий ресурс та ефективний університетський менеджмент. Конструювання цього «перехрестя» – це важка, кропітка, фінансово затратна справа, що потребує мобілізації значних інтелектуальних, фінансових та управлінських ресурсів. Але альтернатива для відповідних інвестицій в дану справу – свідоме позиціонування певного національного проекту на, використовуючи термінологію Е. Валерстайна, периферію цивілізаційного розвитку.

На підставі теоретичних розробок Д. Салмі проаналізовано три основні стратегії побудови університету світового класу, реалізація яких передбачає загальнонаціональну підтримку. *Перша стратегія* – це модернізація кількох обраних університетів. З фінансової точки зору даний варіант буде найдешевшим, але на рівні залучення талановитих викладачів та студентів та формування відповідної корпоративної культури та моделі управління тут виникають значні проблеми. *Друга стратегія* – це об'єднання вже існуючих університетів в нові навчальні заклади. З фінансової точки зору це – більш затратний варіант, але він надає більше можливостей для залучення талановитих викладачів та студентів, а також створення сучасної корпоративної культури та управлінської моделі. *Третя, найдорожча стратегія* побудови університету світового класу – це створення нових університетів. Спираючись на дані підходи, С. Марґінсон у 2012 році

говорить про три можливі стратегії розбудови університету світового класу: 1) вшир; 2) вглиб та 3) змішану.

У якості успішних проектів розбудови національної системи університетів світового класу розглянуто досвід Китаю, реалізований в цій країні в рамках Проекту 211 та Проекту 985. Ці проекти дозволили розбудувати найсучаснішу систему університетської освіти, а за кількістю публікацій в провідних міжнародних виданнях стати другою країною в світі після США.

У підрозділі 5.2 «Перспективи побудови університету світового класу в Україні» доводиться необхідність подібної роботи як на загальнодержавному рівні, так і на рівні провідних вітчизняних університетів. Стверджується, що складні економічні та соціальні умови України обмежують ресурсну базу для розбудови університету світового класу, але, якщо інтеграція до Європейського співтовариства офіційно проголошена стратегічною метою нашої держави, створення подібного університету є вкрай необхідним та цілком виправданим, а його поява в найближчому майбутньому буде найкращою відповіддю на виклики часу в контексті глобальних трансформацій, які визначають реалії нашої цивілізації.

Розглянуто можливості для уникнення ідентифікованих Д. Салмі у 2011 році основних помилок, які трапляються в процесі розбудови університету світового класу та включають: 1) концентрацію уваги переважно на матеріальній базі та інфраструктурі університету; 2) розробку навчальних курсів після розбудови відповідної інфраструктури; 3) імпорт навчальних курсів від провідних університетів світу; 4) розбудову університету поза контекстом національної системи університетської освіти; 5) розбудову університету під керівництвом бюрократів та відсутність команди університету на етапі створення; 6) відсутність сталого плану надходження коштів у тривалій перспективі; 7) гігантоманію, бажання створити всеохоплюючий проект; 8) намагання створити відповідну інституцію за певний проміжок часу; 9) опора виключно на іноземних співробітників, ігнорування місцевих науковців. Стверджується, що в Україні є шанси для уникнення проблем, з якими зіткнулися в процесі розбудови університету світового класу інші країни та оптимально реалізувати відповідний міжнародний досвід.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вирішена важлива наукова проблема – концептуально осмислені глобальні трансформації університету крізь призму фундаментальних філософських категорій часу та простору. У результаті проведеного дослідження зроблено такі узагальнення.

1. На підставі аналізу причин виникнення та специфіки становлення перших європейських університетів з'ясовано, що виникаючи за часів Пізнього Середньовіччя, і формуючись як соціальна інституція у премодерну добу, університет є сталим соціальним, культурним та освітнім феноменом, що визначає як специфіку європейської цивілізації у історичній ретроспективі, так і сучасний стан глобального наукового та освітнього простору.
2. Аналіз історичних трансформацій університету як соціальної інституції та розуміння його місії як концентрованого вираження основних форм, методів та напрямів діяльності показав, що особливе місце університету в наш час знайшло відображення в термінах, якими в західній соціально-гуманітарній науці прийнято позначати сьогодення, зокрема «суспільство знань», «суспільство навчання», «економіка, заснована на знаннях». У нашому дослідженні доведено, що ця сталість університету як соціальної інституції обумовлена його унікальним положенням між минулим та майбутнім у темпоральному відношенні та між локальним та глобальним у відношенні просторовому.
3. Розроблений та застосований у дослідженні інтегративний авторський теоретико-методологічний підхід до аналізу університетської місії на внутрішньо поєднаних та транскордонних перехрестях – темпоральному (навчання та дослідження) та просторовому (націоналізація та інтернаціоналізація) виявив свою продуктивність для розкриття взаємних переходів просторових і часових характеристик місії університету, її універсальних і контекстуальних, глобальних і локальних, часових і позачасових вимірів, а також нового розуміння: просторово-часової специфіки виникнення і розвитку європейських університетів, виникнення і розв'язання просторово-часових парадоксів у розумінні місії університету, специфічної просторово-часової ролі університету у формуванні еліт, впливу університетських рейтингів, можливостей розбудови університетів світового класу, зокрема в Україні тощо.
4. У ході визначення специфіки, змісту та історичних форм становлення класичної моделі університету з'ясовано, що рефлексія інституціональної специфіки університету відбувається за часів модерну та пов'язана з намаганням з одного боку, задовольнити інтереси національних держав в кваліфікованих кадрах та відповідному ідеологічному обґрунтуванні своїх прерогатив, з іншого – заповнити «світоглядну нішу» в умовах секуляризації та зниження ролі церкви на рівні як загальнодержавних, так і повсякденних практик. Класична модель університету, розроблена на початку ХІХ сторіччя Вільгельмом фон Гумбольдтом, яка спирається на розуміння навчання та дослідження

в якості сутнісних складових університетської місії, стала ідеальною моделлю побудови цього закладу.

5. Традиційно університет виступав інструментом рекрутування та механізмом формування еліти. Однак перетворення його на загальнодоступний заклад та масовий характер університетської освіти починаючи з 60-х років ХХ сторіччя ставлять проблему ідентифікації елітарного сегменту сучасної університетської освіти з переосмисленням відповідного змісту та форм освіти на рівні сучасних університетських практик.
6. Ідентифікація нових моделей університету, які виникли у процесі глобалізації та інформаційної революції, а також їх порівняльний аналіз із класичною моделлю в контексті просторових і часових параметрів осмислення їх освітньої дійсності призвели до висновку, що створений як переважно навчальна інституція, впродовж свого історичного розвитку університет інтегрує дослідницький компонент в якості сутнісної складової власної діяльності. Відповідне «темпоральне перехрестя» університетської місії, яке спирається на певне протиріччя між навчанням (як трансляцією знань з минулого) та дослідженням (як трансляцією знань з майбутнього) визначає стан сучасного університету в умовах інноваційних викликів глобальної цивілізації. Відповіддю на ці виклики стала поява дослідницького університету як адекватної реаліям сьогодення та інноваційно орієнтованої моделі університетської діяльності. Визначення оптимального співвідношення навчання та дослідження в якості сутнісних складових місії сучасного університету є нагальною проблемою сучасної теорії університетської освіти та предметом жвавого обговорення в академічному середовищі. Ця проблема є відображенням більш загальної проблеми співвідношення минулого та майбутнього, їх цінності, онтологічного статусу та способів маніфестації в контексті існування сучасної цивілізації.
7. Хоча перші європейські університети мали інтернаціональний характер, виникнення більшості з провідних сучасних університетів пов'язано зі становленням національних держав. За цих умов університет виконує функцію центру збирання, вдосконалення та поширення дискурсів відповідних національних культур. Як наслідок, націоналізація стає сутнісною складовою університетської місії. Починаючи з другою половиною ХХ сторіччя в умовах глобалізації університет поступово стає центром поширення транснаціональних ідей, цінностей, технологій. Тому на «просторовому перехресті» місії сучасного університету ми ідентифікуємо фундаментальне протиріччя між національними та глобальними складовими університетської місії та необхідність їх гармонізації. В якості моделей університету, які поклали в основу

власної діяльності іманентні глобалізації бізнесові принципи, зараз, на нашу думку, виступають корпоративний та підприємницький університети.

8. Тенденція до раціоналізації оцінки університетської діяльності призвела наприкінці ХХ сторіччя до поширення університетських рейтингів як механізму порівняння основних показників діяльності університетів спочатку в межах конкретної країни, а згодом у 2000-х роках і в глобальному освітньому просторі. У наш час університетські рейтинги перетворилися на впливовий інструмент освітньої політики. Тому національні та міжнародні рейтинги виступають механізмом реформування університетів та розповсюдження в їх середовищі глобальних підходів, цінностей, технологій. У той же час, етап становлення університетських рейтингів характеризується певною темпоральною та просторовою асиметрією в розумінні місії сучасного університету. Це знайшло відображення в конкретних індикаторах, які оцінюють переважно дослідницький та глобальний виміри університетської діяльності. Впродовж останніх п'яти років можна говорити про спроби нівелювати цю асиметрію на методологічному рівні, що особливо простежується у новостворених рейтингах. Оцінювання університетської діяльності за допомогою університетських рейтингів є досить популярним в Україні та сприяє розвитку конкуренції між провідними вітчизняними університетами. В той же час фетишизація рейтингів, гонитва за показниками при ігноруванні цілісного бачення процесу реформування вищих навчальних закладів призводить до певних негативних наслідків. У процесі вдосконалення методології складання університетських рейтингів можна очікувати мінімізацію подібних наслідків.
9. Специфіка сучасного світу робить проблематичним існування цілком органічної для часів модерну ідеальної моделі університету. В той же час концепція університету світового класу є спробою реконструкції елементів цієї моделі в критично деконструйованому полі постмодерну. В якості університету світового класу може розглядатися університет, якому вдалося залучити найкращих студентів та викладачів з усього світу, акумулювати адекватний фінансовий ресурс та імплементувати принципи наукового менеджменту у власні управлінські структури. Також університет світового класу представлений у топовій частині провідних міжнародних університетських рейтингів. В умовах становлення суспільства знань та економіки, побудованої на знаннях, наявність у тій чи іншій країні університету світового класу є своєрідним локомотивом її економічного, соціального та культурного розвитку.

10. Система університетської освіти в Україні у порівнянні з провідними країнами світу відзначається домінуванням навчальних практик у темпоральному та національних дискурсів у просторовому відношенні, що пов'язано з відносно пізнім процесом активного державотворення та відповідними часовими абераціями. Тож специфікою процесів у вітчизняній системі вищої освіти є своєрідний паралелізм у одночасному поглибленні процесів націоналізації та інтернаціоналізації з перспективою формування гетерогенного часового пласту академічного життя суспільства в активній взаємодії локального, етнічно орієнтованого минулого та верифікованого відповідними практиками інших країн глобального майбутнього. Розбудова університету світового класу є центром цього пласту академічного життя та рушійною силою реформування суспільства у відповідності з європейськими та світовими стандартами. Передумовами для його становлення в Україні є досить високий рівень розвитку фундаментальних наук з відповідним соціальним статусом публічного інтелектуала, адекватна матеріально-технічна база провідних вітчизняних університетів, успіхи вітчизняних фахівців у розвитку інформаційних та комп'ютерних технологій, інтерес до підтримки інноваційних академічних проектів з боку провідних представників великого бізнесу.
11. Перспективним напрямком для подальших досліджень виглядає аналіз шляхів подолання темпоральної та просторової асиметрії у розумінні місії сучасного університету, зокрема дискурсів повернення національного у глобальні форми та навчання як дослідження в контексті безперервності соціального, інтелектуального та культурного розвитку людства. Вимагає уточнення і система взаємодії традиційно-академічних та інноваційно-бізнесових принципів у сучасному університетському житті та пов'язані з нею радикальні інституційні трансформації закладів вищої освіти, особливо у її елітному сегменті, а також подальший розвиток та диверсифікація існуючих систем оцінки якості вищої освіти з врахуванням властивих сучасній цивілізації модифікації просторових та часових параметрів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Курбатов С. В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів: [монографія] / С. В. Курбатов. – Суми: Університетська книга, 2014. – 262 с.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Курбатов С. В. Університетські рейтинги як індикатор стану освіти / С. В. Курбатов // Вища освіта України. – 2009. – № 4. – С. 35 – 42.
3. Курбатов С. В. Трансформація природи знання впродовж історичного розвитку європейської цивілізації / С. В. Курбатов // Вища освіта України. Тематичний випуск «Наука і вища освіта: технології взаємодії». – 2010. – № 1. – Додаток 1. – С. 124 – 132.
4. Курбатов С. В. Основні етапи запровадження та оцінки освітніх інновацій в сучасному англomовному та російськомовному академічному дискурсі / С. В. Курбатов // Вища освіта України. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 2010. – Додаток 4. – Том 1(19). – С. 216 – 233.
5. Курбатов С. В. Інститут освіти як інструмент рекрутування еліти / С. В. Курбатов // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Вип. 22. – 2010. – С. 65 – 76.
6. Курбатов С. В. Елітна освіта в Україні в дзеркалі університетських рейтингів: Quo Vadis? / С. В. Курбатов // Вища освіта України. – 2010. – № 4. – С. 55 – 63.
7. Курбатов С. В. Університет світового класу як матеріалізація ідеї елітного навчального закладу / С. В. Курбатов // Управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2011. – № 3. – С. 11 – 18.
8. Курбатов С. В. Інтернаціоналізація як сутнісна складова університетської місії в сучасних умовах / С. В. Курбатов // Вища освіта України. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 2011. – № 3. – Додаток 2. – Том 7 (32). – С. 183 – 192.
9. Курбатов С. В. Історичні трансформації університетської місії / С. В. Курбатов // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Вип. 24. – 2011. – С. 16 – 29.
10. Курбатов С. В. Виникнення та специфіка перших європейських університетів / С. В. Курбатов // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Вип. 26. – 2012. – С. 97 – 112.
11. Курбатов С. В. Моделі університетської освіти ХХІ століття крізь призму провідних міжнародних рейтингів / С. В. Курбатов // Вища освіта України. – 2013. – № 3. – С. 103 – 110.

12. Курбатов С. В. Між національним та глобальним: місія університету на просторовому перехресті / С. В. Курбатов // Вища освіта України. Тематичний випуск «Наука і вища освіта». – 2013. – № 2. – Додаток 1. – С. 46 – 56.

13. Курбатов С. В. Дослідницький університет у контексті інноваційної освітньої парадигми доби глобалізації / С. В. Курбатов // Вища освіта України. Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу». – 2013. – № 3. – Додаток 2. – С. 31 – 34.

14. Курбатов С. В. Історична генеза теоретичного дискурсу університету / С. В. Курбатов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 4. – С. 3 – 10.

15. Курбатов С. В. Місія університету на темпоральному перехресті / С. В. Курбатов // Вища освіта України. Тематичний випуск «Наука і вища освіта». – 2014. – № 1. – Додаток 1. – С. 36 – 40.

16. Курбатов С. В. Корпоративний університет як продукт взаємодії бізнесового та освітнього середовища в сучасних умовах / С. В. Курбатов // Вища освіта України. – 2014. – № 3. – С. 44 – 49.

17. Курбатов С. В. Темпоральна та просторова асиметрія місії сучасного університету / С. В. Курбатов // Вища освіта України. – 2014. – № 4. – Додаток 1. – С. 81 – 84.

18. Курбатов С. В. The Mission of Contemporary University Through the Lenses of Time and Space / С. В. Курбатов // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – Вип. 44. – 2015. – С. 176 – 184.

19. Курбатов С. В. Теоретико-методологічні перспективи розробки міжнародних університетських рейтингів / С. В. Курбатов // Вища освіта України. – 2015. – № 1. – С. 34 – 39.

Статті у закордонних наукових виданнях

20. Курбатов С. В. Специфика современных образовательных инноваций / Сергей Курбатов // Непрерывное географическое образование: новые технологии в системе высшей и средней школы. – Гомель: ГГУ им. Ф.Скорины, 2009. – С. 41 – 44.

21. Kurbatov S. The Transformation of the Nature of Knowledge in Post-Industrial Society: Toward the New Paradigm of Education? / S. Kurbatov // EDUlearn. – 2010. – № 2. – P. 403 – 407.

22. Kurbatov S. University rankings as tool for reformation of university education in Ukraine / S. Kurbatov // ICERI. – 2011. – № 4. – P. 93 – 99.

23. Kurbatov S. University Rankings and the Problem of Competitiveness of National Universities of Post-Soviet Countries in Global Educational Space: the

Case of Ukraine / S. Kurbatov // Evaluation in Higher Education. – 2012. – № 6(2). – P. 59 – 75.

24. Kurbatov S. Before Massification: Access to University Education in Soviet Ukraine in the 1950s-1980s / S. Kurbatov // International Review of Social Research. – Vol. 4(2). – 2014. – P. 75 – 86.

25. Курбатов С. В. Инновационный характер университетской деятельности: почему дистанционное образование в авангарде? / С. В. Курбатов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия социальные науки. – 2015. – № 1(37). – С. 132 – 138.

Публікації в інших наукових виданнях

26. Курбатов С. В. Про формування рейтингів університетів в Україні / Сергій Курбатов // Педагогіка та психологія. Вісник АПН України. – 2009. – № 3(64). – С. 111 – 120.

27. Курбатов С. В. «Темпоральне перехрестя» в освітніх практиках сучасності / Сергій Курбатов // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції «Філософський та літературознавчий вимір сучасних гуманітарних досліджень (Суми, 17-19 грудня 2009 р.)». – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – С. 49 – 50.

28. Курбатов С. В. Університетські рейтинги та проблема конкуренції елітних навчальних закладів у глобальному освітньому полі / Сергій Курбатов // Педагогіка та психологія. Вісник НАПН України. – 2010. – № 4(69). – С. 111 – 121.

29. Курбатов С. В. Людиноцентристська парадигма як інструмент ефективної інтернаціоналізації в галузі освіти / Сергій Курбатов // Філософія освіти. – 2010. – № 1-2(9). – С. 115 – 122.

30. Курбатов С. В. «Ідея університету» в контексті суспільства знань / Сергій Курбатов // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2010. – Випуск 25. – С. 95 – 100.

31. Курбатов С. В. Альма-матер ХХІ століття: в пошуках ідеї університету, адекватної сьогоденню / Сергій Курбатов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. № 5. – 2011. – Вип. 26. – С. 92 – 101.

32. Курбатов С. В. Интернационализация постсоветского университета в контексте украино-шведского сотрудничества / Сергій Курбатов // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва. 23-25 травня 2011 р.». Маріуполь, МДУ, 2011. – С. 457 – 458.

33. Курбатов С. В. Дистанційна освіта як сутнісна складова інноваційної діяльності сучасного університету / Сергій Курбатов // Філософія освіти. – 2011. – № 1-2(10). – С. 305 – 312.

34. Kurbatov S. National Universities Through the Lenses of Rankings: the Case of Ukraine / Sergiy Kurbatov // Креативна педагогіка. – 2014. – № 8. – С. 112 – 118.

35. Kurbatov S. Rankings as Tool for Reformation of University Education in Ukraine / Sergiy Kurbatov // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика», 16-17.04.2014. – Київ: НТУ «КПІ», 2014. – С. 84 – 86.

36. Курбатов С. В. Образовательные инновации как механизм оптимизации рынка труда в образовательной сфере / Сергей Курбатов // Социальные инновации в развитии трудовых отношений и занятости в XXI веке Под общей редакцией проф. З.Х. Саралиевой – Н.Новгород: издательство НИСОЦ, 2014. – С. 69 – 71.

37. Kurbatov S. The Relations Between National and Global in Ukrainian University Rankings / Sergiy Kurbatov // XVIII ISA World Congress of Sociology. Facing the Unequal World: Challenges for Global Sociology. Book of Abstract. Yokohama: ISA, 2014. – P. 531.

АНОТАЦІЯ

Курбатов С. В. Феномен університету в контексті глобальних трансформацій. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Інститут вищої освіти НАПН України. – Київ, 2015.

У дисертації крізь призму фундаментальних філософських категорій простору і часу проаналізовано інституційну трансформацію університету в контексті глобальних викликів. Розроблено та застосовано інтегративний авторський теоретико-методологічний підхід до аналізу університетської місії на внутрішньо поєднаних та транскордонних перехрестях – темпоральному (навчання та дослідження) та просторовому (націоналізація та інтернаціоналізація). Запропоновано нове розуміння просторово-часової специфіки інституційної еволюції європейських університетів. Систематизовано основні підходи до розуміння університету світового класу, а також типові проблеми, що виникають при його розбудові. Доведено, що університетські рейтинги постають не тільки мірою оцінки університетської діяльності в глобальному освітньому просторі, а й фактором його майбутнього конструювання і трансформацій.

Ключові слова: університет, глобальні трансформації, місія університету, темпоральне перехрестя, просторове перехрестя, освітні інновації, університетські рейтинги, моделі університету, університет світового класу.

АННОТАЦИЯ

Курбатов С. В. Феномен университета в контексте глобальных трансформаций. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Институт высшего образования НАПН Украины – Киев, 2015.

В диссертационном исследовании сквозь призму фундаментальных философских категорий пространства и времени проанализирована институциональная трансформация университета в контексте глобальных вызовов. Разработан и применен интегративный авторский теоретико-методологический подход к анализу университетской миссии на внутренне единых и трансграничных перекрестках – темпоральном (обучение и исследование) и пространственном (национализация и интернационализация). Предложено новое понимание пространственно-временной специфики институциональной эволюции европейских университетов. Систематизированы основные подходы к пониманию университета мирового класса, а также типичные проблемы, которые возникают при его создании. В работе доказано, что университетские рейтинги являются не только мерой оценки университетской деятельности в глобальном образовательном пространстве, а и выступают существенным фактором его будущего конструирования и трансформаций.

Ключевые слова: университет, глобальные трансформации, миссия университета, темпоральный перехресток, пространственный перехресток, образовательные инновации, университетские рейтинги, модели университета, университет мирового класса.

SUMMARY

Kurbatov S. V. Phenomenon of University in the Context of Global Transformations. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophical Sciences in specialty 09.00.10 – Philosophy of Education – Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The object of research in this dissertation is the institutional transformations of university in the context of global challenges with the stress on their temporal

and spatial dimensions. The special and authentic theoretical and methodological approach was elaborated and applied towards mutually united and cross-boundary detected intersections of university mission: temporal and spatial. At temporal intersection we have a kind of competition between teaching as a transmitting knowledge from the past, which is the first and traditional component of university mission, and research as a transmitting knowledge from the future, which was later incorporated to university mission. The problem of searching for the optimal ratio between “knowledge from the past” and “knowledge from the future” in the framework of contemporary university education was identified as a crucial for further development of contemporary university and its institutional transformations. At spatial intersection the opposition between nationalization as a collecting, investigation and transmitting of the discourses of particular national culture, and internationalization as spreading of global ideas, approaches, values and technologies leads to the problem of correlation and harmonization of national and global components of university mission. Also a new understanding of temporal and spatial aspects of the process of the origin of the first universities and their further historical and institutional evolution was provided in the context of complexity of temporal and spatial nature of European culture as far as the role of universities in recruiting and preparation of national and global elite and particular features of this process in contemporary time. The differentiation between traditional and innovative, local and global elites is provided based on particular specific perception of university mission and its realization in educational practices.

Through the analyses of historical evolution of classical model of university and its relations with research university as an optimal incarnation of innovative university and enterprising university as a global one, the author argued that the origin of the concept of world-class university is a kind of attempt to unite all these forms and to create a synthetic and advanced university model in critically deconstructed times of postmodern. This model could be adequate to numerous challenges of the XXI century and unites the possibility for recruiting the best teachers and students all over the world, relevant financial support from public and private sources and contemporary managerial principles and techniques in realization of educational policy. Also the problems of establishing of new world-class universities as a complex phenomenon in the global and particular Ukrainian contexts are discussed as far as the typical mistakes, which were conducted during this process in different historical, social, economical, cultural and other contexts of the development of higher educational institutions during last decades. The author stressed the importance of the national and international university rankings in the process of looking for optimal rational forms of evaluation quality of university education and the realistic systems of their comparison at regional and global levels. The perception of university rankings as influential factor and instrument of educational policy at different levels is analyzed. The author

mentioned the fact of temporal and spatial asymmetry in perception of university mission among contemporary policy-makers in the area of university education, when elite university evaluated first of all according to its research performance and the level of internationalization, and stressed the necessity of its overcoming. This tendency was especially visible in the rankings of the first way and was diminished substantially in the rankings of the second way and could be mentioned among the main contemporary tendencies of improving theoretical and methodological background for further activities in this area.

Key words: university, global transformations, university mission, temporal intersection, spatial intersection, educational innovations, university rankings, models of university, world-class university.